

Vyvoj

Onderzoeken, opleiden & vernieuwen

Wat is goed voor kinderen?

Onderzoek naar de voorwaarden voor educatieve voorzieningen om voldoende mogelijkheden te bieden voor de sociale ontwikkeling van kinderen.

Paterswolde, september 2014

onderzoek@vyvoj.nl

www.vyvoj.nl

vyvoj

INHOUDSOPGAVE

1	AANLEIDING.....	2
2.	ONDERZOEKSVRAAG	3
3.	ONDERZOEKSMETHODE	4
4.	LITERATUUR	6
5.	RESULTATEN - LEERKRACHTEN EN DIRECTIES	12
6.	RESULTATEN - LEERLINGEN.....	27
	CONCLUSIES.....	39
	BIJLAGE 1: INTERVIEWLEIDRAAD.....	42

1 AANLEIDING

In de drie Noordelijke provincies van Nederland worden steeds minder kinderen geboren. Peuterspeelzalen, kinderdagverblijven, buitenschoolse opvangen en basisscholen hebben in de provincie Groningen en Drenthe te maken met een afname van aantal kinderen. In reactie op de krimp besluiten schoolbesturen soms kleine basisscholen te sluiten of om ze te laten fuseren. Dit omdat kleine scholen duur maar ook kwetsbaar zijn, wegens een hoge werkdruk en gebrek aan innovatie. Ouders betreuren vaak het verlies van de dorpschool en nemen allerhande initiatieven om de school te behouden voor hun dorp. Dit leidt tot veel discussie over de toekomst van de educatieve voorzieningen. Kosten, kwaliteit van onderwijs, leefbaarheid in de dorpen zijn belangrijke aspecten in deze discussie. Het opzetten van integrale kindcentra, waarin onderwijs, kinderopvang en sportactiviteiten geïntegreerd zijn lijkt een passende oplossing. In de (beleids)discussie over dit onderwerp is de vraag "wat goed is voor de sociale ontwikkeling van kinderen" onderbelicht. Dit vraagstuk wordt ook expliciet benoemd in de Beleidsvisie leerling daling in primair en voortgezet onderwijs van staatssecretaris Dekker d.d. 29 mei 2013 aan de Tweede Kamer.

Het BSP-fonds uit heeft aan Vyvoj budget beschikbaar gesteld om onderzoek te doen naar de vraag aan welke voorwaarden educatieve voorzieningen moeten voldoen om voldoende gelegenheid te bieden voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Ter voorbereiding van de vragenlijst hebben een aantal experts, directeuren uit onderwijs en andere betrokkenen meegedacht over de inhoud van de vragenlijst. Vyvoj wil iedereen die een bijdrage heeft geleverd aan de uitvoering van het onderzoek heel hartelijk bedanken voor de inzet.

2. ONDERZOEKSVRAAG

Hoofdonderzoeksvraag

Aan welke voorwaarden, gerelateerd aan groepsindeling, omvang en samenstelling van de groepen, inrichting van de teams moeten educatieve voorzieningen voldoen om voldoende mogelijkheden te bieden voor de sociale ontwikkeling van kinderen en diversiteit in sociale relaties (vriendschappen) met andere kinderen?

De hypothese, die achter deze onderzoeksvraag ligt, is dat er minimale voorwaarden zijn te benoemen voor de inrichting van een educatieve voorziening voor wat betreft de omvang en aard van de indeling van de groepen. Wij verwachten dat:

1. Een kind minimaal een keuze moet kunnen maken uit 5 kinderen voor het aangaan van sociale relaties (vriendschappen);
2. Samenwerking tussen leerkrachten en pedagogisch medewerkers positief effect heeft voor medewerkers zelf (plezier en vakmanschap) en voor kinderen (meer diversiteit in ontwikkelingsgericht aanbod)
3. Een kind dat een eenling is wat betreft sexe, leeftijd en interesse zich eerder zich eenzaam en buitengesloten voelt (geen vrienden) en een grote kans loopt om gepest te worden.

Bovenstaande hypothesen zijn minimale voorwaarden die nodig zijn voor kinderen om zich goed sociaal (emotioneel) te kunnen ontwikkelen. Dit onderzoek moet een antwoord geven op de vraag of deze hypothesen aangenomen dan wel verworpen moet worden.

Sub onderzoeksvragen

- a. Wat zijn de vijf belangrijkste beïnvloedende factoren voor de sociale ontwikkeling van kinderen?
- b. Waar ligt het omslag punt voor het aantal kinderen in een groep en/of totale populatie van een educatieve voorziening, waardoor het aantal kinderen te klein wordt voor diversiteit in sociale relaties? (Onder diversiteit aan sociale relaties verstaan wij de mogelijkheid om vriendschappen aan te gaan met kinderen van dezelfde leeftijd en met jongere en oudere kinderen, verschillende sexe en interesse)
- c. Zijn er aanbevelingen te doen voor de inrichting van de educatieve voorzieningen op het platteland voor wat betreft groepsindeling en -samenstelling en voor de inrichting van de teams van leerkrachten en pedagogisch medewerkers?

3. ONDERZOEKSMETHODE

Het onderzoek is uitgevoerd in twee onderdelen: literatuurstudie en verzamelen en analyseren van data over sociale ontwikkeling en sociale relaties.

Literatuur

Voor de beantwoording van de eerste sub onderzoeksvraag is literatuuronderzoek uitgevoerd. Hiervoor is zowel Nederlandse als buitenlandse literatuur geraadpleegd. Het literatuur onderzoek is toegespitst op de sociale ontwikkeling en sociale relaties van kinderen (bv. omvang gezin, dorp-stad, omvang groep in de school, gedeelde interesses, samenstelling van de groep, het aangaan van vriendschappen).

Dataverzameling en vragenlijsten

Om een vergelijking te kunnen maken tussen scholen van verschillende omvang is het onderzoek uitgevoerd op drie kleine, drie middelgrote en één grote school en op een BSO. Hierbij zijn de volgende definities voor de scholen gebruikt:

- kleine scholen met meer dan twee leerjaren in één groep;
- middelgrote scholen met combinatiegroepen van maximaal twee leerjaren;
- grote scholen waarbij voor alle leerjaren eigen groepen gevormd kunnen worden.

Om scholen te selecteren zijn een aantal schoolbesturen in Drenthe en Groningen benaderd. De scholen zijn geselecteerd op basis van belangstelling van de directies. Er is geen sprake van een landelijke representatieve steekproef, maar door de spreiding naar omvang van de scholen kunnen de resultaten wel als richtinggevend beschouwd worden. In de onderzoeksoptzet was voorzien in drie grote scholen, maar de belangstelling vanuit grote scholen om deel te nemen was te beperkt.

In de periode van april tot juni 2014 zijn de data verzameld. Allereerst zijn korte interviews afgenomen bij directeuren en locatiemanagers van de betrokken educatieve voorzieningen (scholen en kinderopvang) over de keuzes voor de groepsindeling en de effecten daarvan zowel voor de teams van leerkrachten als voor de kinderen.

De interviewleidraad is opgesteld n.a.v. de literatuurstudie. Deze is ook als basis gebruikt voor de vragenlijst voor de leerkrachten. De vragenlijst voor de kinderen is ook opgesteld n.a.v. de literatuur, en op basis van bestaande tevredenheidsonderzoeken onder kinderen en algemeen gebruikte sociometrische vragenlijsten. Zo zijn een aantal vragen gebaseerd op de lijsten uit het KIVA-pestonderzoek¹.

De interviewleidraad is opgenomen als bijlage 1. De vragenlijst voor de kinderen is opgenomen in bijlage 2.

Daarna zijn online vragenlijsten ingevuld door leerkrachten en kinderen uit de groepen 4, 5, 6, 7 en 8 van de betrokken scholen. De vragenlijst van de leerkrachten is gebaseerd op de onderwerpen uit de interviewleidraad. De vragenlijst voor de leerlingen (o.a. over de mogelijkheid om vriendschappen te ontwikkelen) is gebaseerd op enerzijds het kind tevredenheidsonderzoek van Vyvoj, en anderzijds op

¹ KiVa is ontwikkeld aan de Universiteit van Turku door prof. [Christina Salmivalli](#) en Elisa Poskiparta. Christina Salmivalli is dé internationale expert als het om pesten gaat. Salmivalli. In Nederland wordt het onderzoek naar KiVa in Nederland gecoördineerd door prof. [René Veenstra](#).

het KIVA- pestonderzoek. Dit is gedaan om de resultaten, voor zover mogelijk, te kunnen vergelijken met de data uit andere onderzoeken. Data-analyse en rapportage heeft plaatsgevonden in de zomermaanden van 2014.

Respons

Alle scholen hebben meegewerkt aan de interviews met directeuren. Bij enkele scholen is ook bij leerkrachtenleerkrachten een interview afgenomen. Vervolgens is onder de leerkrachten van de scholen is een online vragenlijst afgenomen. Hieraan hebben 39 van de 77 uitgenodigde leerkrachten deelgenomen. Dit betreft een respons van 50,6%. De respons op de online vragenlijsten onder de leerlingen vindt u in onderstaande tabel. Zowel voor de leerkrachten als voor de leerlingen is de respons dermate hoog dat de resultaten als representatief voor de hele onderzochte groep zijn te beschouwen.

School	Leerlingen	Respons aantal	Respons%
Flint	25	25	100%
Oleander	39	22	56,4%
Westerschool	42	1	0,025%
Iekmulder	58	56	96,6%
Berkenhorst	58	58	91,4%
Paul Kruger	105	103	98,1%
Sprinkels	303	194	64,0%
Totaal	630	454	72,1%

4. LITERATUUR

In de literatuur over de sociaal emotionele ontwikkeling van kinderen hebben we de focus gelegd op de lagere schoolleeftijd en daarbij vooral op de relaties en vriendschappen. We hebben onder meer gebruik gemaakt van de literatuurstudie die verricht is door het Landelijk Pedagogienplatform Kindercentra.

Sociale ontwikkeling in de basisschool leeftijd

De meeste ontwikkelingsdeskundigen vinden dat een combinatie van factoren bepalend is voor de ontwikkeling van kinderen in de basisschooltijd (Harris, 200; Vandell, 200; Parke, Simpkins & Mc Dowel, 2002). De invloed van het gezin (structuur) speelt hier een belangrijke rol in (Furman & Buhrmester, 1992, Parke, 2004). Daarnaast hebben leeftijdsgenoten een grote invloed hebben op de sociale ontwikkeling van kinderen.

In de basisschoolleeftijd zoeken kinderen meer het gezelschap van kinderen van hun eigen leeftijd en geslacht. Volgens Erikson zijn kinderen in deze fase vooral bezig met het ontwikkelen van competenties om met problemen met ouders, leeftijdsgenoten, school en de wereld om hen heen om te kunnen gaan. Ze nemen veel informatie op en proberen ook een plek in de sociale omgeving te verwerven. Sociale interactie is een fundamenteel element om ontwikkeling te verklaren. Uit onderzoek van S. Grossen e.a. uit Leuven blijkt dat kinderen die tegenstrijdige perspectieven hebben op een probleem onder bepaalde omstandigheden die perspectieven zo kunnen combineren, dat ze met een meer uitgebreide oplossing komen voor het probleem. Sociale vergelijking hangt samen met motivatie en gevoel van eigenwaarde.

In de loop van hun ontwikkeling versterken kinderen elkaars gedrag: "peer pressure". Dit gebeurt door aandacht, door te prijzen, goedkeuren of te bekritisieren, of door erin mee te doen. De invloed kan zowel positief als negatief zijn en neemt toe tijdens de kleuterschoolleeftijd. Je ziet wederkerigheid toenemen als kleuters meer op dezelfde kinderen reageren en elkaars gedrag versterken. Er is veel onderzoek gedaan naar de krachtige invloed van peers op gedrag van kinderen. Sociale vergelijking met peers helpt kinderen een zelfbeeld en zelfvertrouwen te ontwikkelen. Dat gebeurt door te kijken naar en praten met andere kinderen en te evalueren (wat je ziet en hoort vergelijken met hoe je zelf doet en wie je zelf bent). Het zelfbeeld van een kind en zelf-acceptatie zijn nauw verbonden met hoe andere kinderen op hem reageren en hoe het kind zichzelf t.o.v. zijn peers ziet. Sociale vergelijking is het verlangen om je eigen gedrag, vermogens expertise en meningen te beoordelen d.m.v. vergelijking met die van anderen (Leon Festinger, 1954). Over het algemeen vergelijken kinderen zichzelf met personen die op relevante punten op hen lijken.

Geaccepteerd worden door peers is van groot belang voor de sociale ontwikkeling van kinderen. Peer acceptance wordt in onderzoek bestudeerd m.b.v. sociometrische technieken, waarbij aan elk kind in de groep gevraagd wordt een specifiek aantal kinderen te noemen die het het meest mag en die het het minst mag. Zo worden verschillende categorieën in kaart gebracht: populaire kinderen, gemiddelde kinderen, genegeerde ("neglected"), controversiële, en agressief-afgewezen en niet-agressief afgewezen ("rejected") kinderen.

Wat beïnvloedt of een kind gewaardeerd wordt door anderen of niet? De verreweg belangrijkste factor zijn de cognitieve en sociale vaardigheden van een kind: zijn

mogelijkheden om interacties te initiëren, effectief te communiceren en soepel met anderen om te gaan, om responsief te reageren op interesses en gedrag van anderen, om samen te werken in spel en schoolactiviteiten.

Kenmerken van vriendschappen in de basisschooltijd

In de basisschooltijd krijgt vriendschap een steeds belangrijkere rol. Het hebben van vrienden en het sluiten en in stand houden van vriendschappen is een belangrijk onderdeel geworden van hun sociale leven. Vriendschappen verschaffen kinderen informatie over de wereld, over andere mensen en over zichzelf. Vrienden bieden emotionele ondersteuning, waardoor kinderen beter met stress om kunnen gaan. Ook helpen ze voorkomen dat kinderen doelwit van agressie zijn (Berndt, 2002). Vriendschappen vormen een goede oefening voor interactie en communicatie met anderen en bevorderen de intellectuele groei. Ook stellen vriendschappen kinderen in staat vaardigheden te oefenen waarmee ze hechte relaties met anderen aangaan, vaardigheden die in hun toekomstige leven een steeds grotere rol gaan spelen (Harris, 1998; Nangle & Erdlley, 2001; Gifford- Smith & Browly, 2003). Binnen kindervriendschappen is vaak sprake van status hiërarchieën, en hun kijk op vriendschap doorloopt drie verschillende stadia (Damon & Hart, 1998). Stadium 1; (vierde tot zevende jaar) is gebaseerd op het gedrag van anderen, elkaar aardig vinden met wie ze speelgoed delen en andere activiteiten doen; Stadium 2: (achtste tot tiende jaar) is gebaseerd op vertrouwen, rekening houden met karaktereigenschappen en met de voordelen die vriendschap oplevert; Stadium 3 (elfde, einde basisschooltijd, tot het vijftiende jaar) belangrijkste criteria voor vriendschap zijn intimiteiten loyaliteit. Populariteit bij kinderen is gerelateerd aan eigenschappen die ten grondslag liggen aan sociale competenties. Populaire kinderen scoren hoog op het gebied van sociale competenties. Over het algemeen zijn populaire kinderen vriendelijk, open en coöperatief. Maar sommige populaire kinderen hebben een ander profiel. Zo vertoont een belangrijke subgroep van jongens juist allerlei vormen van negatief gedrag. Hoewel ze zich agressief en storend gedragen en moeilijkheden veroorzaken worden ze door hun leeftijdgenoten cool en stoer gevonden, en ze zijn bijzonder populair (Rodkin, 2000; Farmer, Estel & Bishop, 2003; Mayeux, 2004)

Rol van leerkrachten en pedagogisch medewerkers

Soms spelen kinderen een periode graag op zichzelf en gaan zij op in hun spel; gedreven door bepaalde interesses. Daar is niets mis mee. Kinderen die echter weinig gevarieerd eentonig spel vertonen, zoals voortdurend en herhaald met blokken op de tafel slaan of uitsluitend in hun eentje fantasiespel spelen, zijn vaak sociaal minder vaardig. Echt afgewezen kinderen lopen een groter risico op lagere sociale competentie op latere leeftijd.

M.b.t. coachingstechnieken kunnen leerkrachten niet-populaire kinderen, genegeerde of afgewezen kinderen leren hun sociale relaties te verbeteren (Ladd 1981, 2005 o.a.). Zij kunnen hiervoor drie communicatietechnieken gebruiken: positieve vragen stellen, bruikbare suggesties voorstellen, ondersteunende opmerkingen maken. Soms worden aanvullende maatregelen genomen: bijv. pestgedrag niet langer tolereren op school, leerkrachten prijzen/complimenteren openlijk kinderen, die erg alleen zijn. Sommige scholen veranderden de organisatie van de klas (vaste ruimte i.p.v. veel wisselen) of lieten de leerkracht meegaan met de klas naar het volgend leerjaar.

Als specifieke training werd gegeven om agressie te verminderen of isolatie tegen te gaan, verbeterde de peer-group acceptance. Recente programma's die zich zowel richten op peers als op ouders blijken te helpen.

Ook in de kinderopvang kan de pedagogisch medewerker een belangrijke rol spelen bij het faciliteren van de sociale ontwikkeling van kinderen. Leseman (Utrecht, 2009) heeft in VVE groepen aangetoond dat met name de interactieve vaardigheden van de pedagogisch medewerker fundamenteel zijn voor de ontwikkeling van de kinderen. Deze uitkomsten lopen parallel met onderzoek uit Vlaanderen. Uit onderzoek van Vandermeulebroecke (Vlaanderen, 2004) blijkt dat hoe hoger het welbevinden en de betrokkenheid van kinderen, en hoe beter het groepsklimaat in de opvang, des te hoger de kwaliteit.

Groepsgrootte en leerling-leerkracht ratio

Over het algemeen zijn onderzoekers het er over eens dat groepsgrootte van invloed is op het leerklimaat in de klas. Maar zowel voor de cognitieve als de sociale ontwikkeling wordt de leerkracht van groter belang geacht dan de groepsgrootte. Bruhwiler en Blatchford² onderzochten, naast het effect van klassengrootte, ook de competenties van leerkrachten. Leerlingen in kleinere klassen presteerden beter, ze deden actiever mee in de klas en ze kwalificeerden de relatie met de leerkracht als beter. Zowel klassengrootte als kwaliteit van de leerkrachten zijn los van elkaar belangrijk.

Ook Doolaard, Annvelink en Bosker hebben onderzoek verricht naar groepsgrootte³. Zij concluderen dat, naarmate de leerling-leerkrachtratio lager is, er meer interactie tussen leerling en leerkracht is. Een lage ratio wordt met name bereikt door het inzetten van extra personeel en blijkt vooral voor zwakkere leerlingen tot positieve resultaten te leiden. De effecten van groepsgrootte op de sociale ontwikkeling is niet eenduidig: minder leerlingen leidt tot een veiliger omgeving met minder botsingen tussen leerlingen; maar ook tot een grotere afhankelijkheid van de leerlingen ten opzichte van de leerkracht, minder zelfverantwoordelijkheid en een passievere houding. Bij minder leerlingen in de groep zijn ze meer aangewezen op elkaar, hierdoor kennen en waarderen ze elkaar meer. En minder leerlingen in de groep leidt tot een kleinere kans dat een leerling in de eigen groep kinderen treft die als voorbeeld kunnen dienen, waardoor er minder uitdaging is om te presteren. En een leerkracht met minder leerlingen in de klas kent de leerlingen beter, kan sneller inspelen, maar ziet daardoor ook meer "problemen" bij de leerlingen. Bosker e.a. hebben onderzoek gedaan naar het effect van het inzetten van extra formatie op de realisatie van adaptief onderwijs en de manier waarop dit in de praktijk werd ingevuld. Daarbij werden o.m. groepsgrootte (het aantal leerlingen dat in een bepaalde groep zit, deze kan uit één of meerdere leerjaren bestaan en les krijgen van één, twee of soms drie vaste leerkrachten) en leerling-leerkracht ratio (hoeveel leerkrachten dat er op hoeveel leerlingen werkzaam zijn) in kaart gebracht. Allereerst is geconcludeerd dat er veel varianten zijn voor de inzet van extra formatie: combinatiegroepen worden gedurende bepaalde dagdelen uitelkaar gehaald; groepen worden bij bepaalde activiteiten samengevoegd; voor een groep worden op een bepaald moment meer dan één medewerker ingezet.

Voor wat betreft de onderzoeksresultaten blijkt dat zwakke leerlingen het meest profiteren van lage leerling-leerkracht ratio's en dat die het beste bereikt worden door de gerichte inzet van extra handen in de klas. Dat levert meer interactie op tussen leerkracht en leerling dan het splitsen van groepen. Door te kiezen voor het splitsen van groepen ligt de verantwoordelijkheid voor het adaptief onderwijs meer bij de individuele leerkracht.

² C. Bruhwiler, P. Blatchford, (2011) Effects of class size and adaptive teaching competency on classroom.. processes and academic outcome. *Learning and instruction*

³ S. Doolaard, E. Annevelink, R. Bosker (2013); *Pedagogische studiën* (80)53-69 .

Onderwijskundige antwoorden op krimp

In de discussie over krimp komt vaak naar voren dat als een school gesloten wordt, daarmee de ziel uit het dorp verdwijnt en de leefbaarheid ernstig wordt aangetast. Hier is zowel in Zeeland⁴ als in Groningen⁵ onderzoek naar gedaan en de conclusie uit beide onderzoeken is dat dorpen zonder basisschool geen spookdorpen hoeven te worden. De kernen zonder basisschool laten geen afwijkende bevolkingsontwikkeling zien en de leefbaarheid wordt door de bewoners als hoog ervaren. Het is voor kleine dorpen van belang dat er tenminste één plaats is waar men elkaar kan ontmoeten en dat hoeft niet beslist een school te zijn.

Uit demografische prognoses is na te gaan hoeveel procent per gemeente de krimp van jongeren zal bedragen. In de gemeenten in Noord en Oost Groningen is de prognose van de bevolkingsdaling van 4-11 jarigen van 2015-2013 10%. Er is grote variatie tussen gemeenten, namelijk een daling tussen 7 en 36%⁶. De gemeente Groningen is de enige gemeente waar in de prognoses sprake is van groei van de basisschoolpopulatie (33%). In de prognose van de provincie Drenthe wordt verwacht dat er over de hele provincie 13% afname is, ook hier zijn er grote verschillen tussen de gemeenten: de gemeenten Hoogeveen is de enige gemeente waar groei verwacht wordt (3%), in Westerveld is de prognose voor daling het grootste (30%)⁷. Dat heeft gevolgen voor de educatieve voorzieningen in de kleine dorpen. Daar waar tot nu toe scholen van verschillende denominaties waren, ontstaan nu samenwerkingsscholen. En in kleine kernen moeten scholen soms de deuren sluiten. Dat geldt als ze beneden de minimumnorm van 23 kinderen komen. Binnen de dorpen en bij de schoolbesturen wordt ook de lange termijn discussie gevoerd over de toekomst van de educatieve voorzieningen en waar deze aan moeten voldoen.

APS heeft in 2014 een studie gedaan naar onderwijskundige antwoorden op krimp⁸. In hun onderzoek hebben zij de focus gelegd op voortgezet onderwijs. Zij beschrijven verschillende reacties van schoolbesturen op krimp; dat zijn vaak bestuurlijke (bv. opheffing, fusie of samenwerking), organisatorische of financiële strategieën. Schoolbesturen kunnen ook kiezen voor onderwijskundige strategieën:

- Concurrentiestrategie: voor middelbare scholen worden keuzes gemaakt waarmee scholen zich kunnen profileren, bv een internationale afdeling; starten van een kunst- & cultuurprofiel.
- Kernstrategie: alle niet noodzakelijke activiteiten en vakken worden geschrapt om zodanig een kwaliteitsslag te maken voor het basisaanbod.
- Flexibele strategie: de school gaat op zoek naar ruimte die ontstaat door een andere onderwijsconcept te hanteren, zoals team teaching, gedifferentieerd onderwijs, peergroup teaching.

De flexibele strategie is het meest pro-actief en deze hebben ook het meest invloed op de lespraktijk van de docent. Ook voor de leerling verandert het leren: op alle door APS onderzochte scholen, waar ingezet is op meer gepersonaliseerd leren, worden op verschillende dimensies stappen gezet:

- o De plaats waar wordt geleerd wordt verruimd (niet alleen in eigen lokaal).
- o Er wordt meer gebruik gemaakt van digitale hulpmiddelen.

⁴Van der Wouw et.al, *Sluit de basisschool, sluit het dorp?* (2012)

⁵J.D. Gardeniers, *Rijk met kleine dorpen*, Groningen (2012)

⁶CMO jeugdmonitor provincie Groningen, *De staat van de jeugd in Groningen* (2012)

⁷CMO Drenthe, *Krimpen met perspectief, demografische ontwikkelingen, gevolgen en kansen voor het Drentse basisonderwijs*, Assen 2012

⁸R.van Vught, S.Galjaard, H.Woudenbergh, *Een onderwijskundig antwoord op krimp*, APS, (Utrecht 2014)

- Er is een verschuiving van methoden naar leerlijnen.
- Meer dialoog tussen docenten over vorderingen van de leerlingen en real time feedback.
- Docenten geven minder instructie en meer begeleiding.

Resultaat uit literatuuronderzoek

De vraag is: kunnen er op basis van de literatuurstudie al conclusies getrokken worden met betrekking tot de 3 sub onderzoeksvragen? Hieronder behandelen we ze achtereenvolgens.

Wat zijn de vijf belangrijkste beïnvloedende factoren voor de sociale ontwikkeling van kinderen?

Uit de literatuur zijn de volgende 5 belangrijkste factoren te destilleren:

1. De invloed van het gezin.
2. Het eigen temperament, het karakter en de persoonlijke eigenschappen.
3. Sociale vergelijking is een fundamenteel element voor ontwikkeling van kinderen.
4. In de basisschooltijd krijgt vriendschap een steeds belangrijkere rol. Het hebben van vrienden en het sluiten en in stand houden van vriendschappen is een belangrijk onderdeel geworden van hun sociale leven. Vriendschappen verschaffen kinderen informatie over de wereld, over andere mensen en over zichzelf.
5. De leerkracht-leerling relatie; de ondersteuning door leerkracht en pedagogisch medewerker.

Waar ligt het omslagpunt voor het aantal kinderen in een groep en/of totale populatie van een educatieve voorziening, waardoor het aantal kinderen te klein wordt voor diversiteit in sociale relaties?

Uit literatuuronderzoek komt naar voren dat zowel klassengrootte als kwaliteit van de leerkrachten belangrijk zijn. Ook is het groepsklimaat van belang. Tevens blijkt dat zowel de ouders, de peers als de leerkrachten en de andere sociale omgeving van belang zijn voor de sociaal-emotionele ontwikkeling van kinderen.

In de vragenlijsten voor kinderen en voor de leerkrachten zijn daarom o.m. vragen opgenomen over de manier waarop leerkrachten en pedagogisch medewerkers omgaan met kinderen die buiten de boot vallen. In de interviewvragen en in de leerkrachtvragenlijst zijn naar aanleiding van de literatuur ook vragen opgenomen over groepsindeling, de motieven daarvoor en de ervaringen daarmee.

Er zijn in de literatuur een aantal algemene bevindingen, die indicaties geven voor voordelen van kleine groepen.

- Leerlingen in kleinere klassen beoordelen de relatie leerkracht/leerling beter en doen actiever mee.
- Leerling - leerkracht ratio (kleinere groepen leidt tot meer aandacht per kind, vooral de zwakkere leerlingen profiteren daar van).

Maar er lijkt een kritische benedengrens te zijn voor de groeps grootte, waarvan de exacte hoogte niet is aangegeven in de literatuur:

- Minder leerlingen leidt tot kleinere kans om leerlingen te treffen die als voorbeeld kunnen dienen.
- Als de groep te klein is, gaat leerkracht te veel zien en kunnen kinderen niet experimenteren en niet uitgenodigd om zelf een probleem op te lossen.

Aanbevelingen voor de inrichting van de educatieve voorzieningen op het platteland voor wat betreft groepsindeling en -samenstelling en voor de inrichting van de teams van leerkrachten en pedagogisch medewerkers

Uit onderzoek komen verschillende mogelijkheden voor de inzet van formatie en inrichting van de teams naar voren:

- het uitelkaar halen van combinatiegroepen gedurende bepaalde dagdelen
- groepen samenvoegen bij bepaalde activiteiten
- op een bepaald moment meer dan één medewerker inzetten.
- werken volgens andere onderwijsconcepten, waarbij bv.
 - o De plaats waar wordt geleerd wordt verruimd (niet alleen in eigen lokaal).
 - o Er meer gebruik wordt gemaakt van digitale hulpmiddelen.
 - o Een verschuiving van methoden naar leerlijnen plaatsvindt.
 - o Er meer dialoog is tussen docenten over vorderingen van de leerlingen en real time feedback.
 - o docenten minder instructie geven en meer begeleiding.

5. RESULTATEN - LEERKRACHTEN EN DIRECTIES

De resultaten worden hieronder per onderwerp weergegeven. Steeds worden de resultaten uit zowel de interviews als de online vragenlijsten weergegeven. In de tabellen staan de gegevens per school, in de beschrijving wordt een clustering naar omvang aangehouden:

- kleine scholen
- middelgrote scholen
- grote scholen

Beeld van de deelnemende scholen

De indeling van de groepen

Bij de drie kleine scholen zien we dat er gewerkt wordt met combinatieklassen van drie groepen. Bij de Flint is gekozen voor de combinatiegroep 1-2-3, een groep 4-5 (die in de middag aangevuld worden door de kinderen uit groep 3) en een groep 6-7-8.

De Westerschool en de Oleander werken beide met units. Er is een unit 1 (groep 1-2-3), een unit 2 (groep 3-4-5) en een unit 3 (groep 6-7-8)

Bij de drie middelgrote scholen wordt gekozen voor combinatieklassen van maximaal 2 groepen. En op de Paul Krugerschool zijn er klassen per groep en enkele combigroepen (namelijk 2 groepen 1-2, een groep 5-6 en een groep 6-7).

De grote school heeft voor iedere groep meerdere klassen (bijvoorbeeld groep 5a, groep 5b en groep 5c), deze klassen worden ingedeeld op basis van leerlingenaantallen. De beginnende leerlingen komen binnen in een combinatiegroep 1-2, hiervan zijn ook meerdere klassen.

Overzicht van deelnemende scholen

School	Plaats	Categorie	Aantal LL*	Combiklassen
Flint	Ekehaar	Klein	37	2-3 groepen
Oleander	Stadskanaal	Klein	60	3 groepen
Westerschool	Stadkanaal	Klein	60	3 groepen
Iekmulder	Staphorst	Middel	93	2 groepen
Berkenhorst	IJhorst	Middel	83	2 groepen
Paul Kruger	Coevorden	Middel	194	1-2 groepen
Sprinkels	Meppel	Groot	303	nee

*Dit betreft het totaal aantal leerlingen op de school, inclusief de groepen 1 t/m 4

Aantal kinderen per groep/leerkracht

Op de kleinere scholen gaat het steeds om kleine groepen. De combinatiegroepen op deze scholen variëren qua samenstelling en grootte, maar het aantal kinderen per klas komt over het algemeen niet boven de 25. Bij de middelgrote scholen zien we dat de combinatiegroepen groter zijn, klassen van meer dan 30 kinderen zijn niet ongebruikelijk. Bij de grote school zien we klassen van gemiddeld 26/27 leerlingen met ook hier soms een uitschieter naar een klas van meer dan 30 leerlingen.

We zien over de gehele breedte dat er steeds maar één leerkracht voor de klas staat, zeker op de kleinere scholen is dit het geval. Wel vaak is er sprake van een combibaan waarbij twee parttimers de functie samen vullen. Er zijn vaak IB'ers die in sommige gevallen kunnen bijspringen voor individuele instructie.

Op twee kleine scholen probeert men de co-teaching⁹ te behouden om bij de grotere groepen de kinderen met veel verschillende leeftijden en veel verschillende leerbehoeftes goed te kunnen begeleiden. Zo is er soms in de ochtend dubbele bezetting bij een unit waardoor een bepaalde groep aparte instructie kan krijgen, of staan er soms twee leerkrachten voor de klas waardoor er bij elkaar gekeken kan worden en hier kunnen de leerkrachten ontzettend veel van leren volgens de directeur.

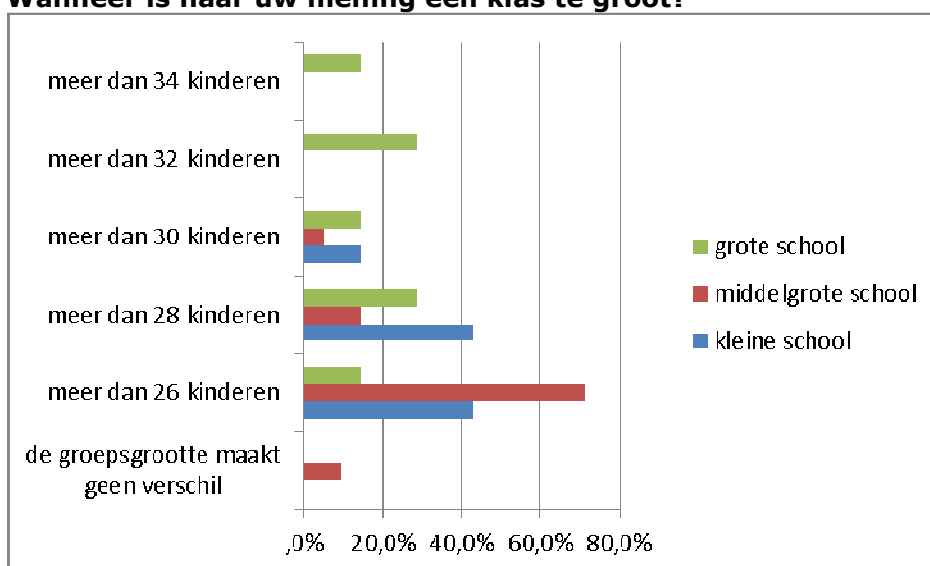
Op de vraag wanneer een klas te groot is, antwoordt ruim de helft van de leerkrachten (54,3%) dat ze meer dan 26 kinderen te veel vinden, 22,9% vindt meer dan 28 kinderen te veel. Hierbij is het opvallend dat vooral de leerkrachten van grote scholen een andere mening hebben dan de leerkrachten van middelgrote en kleine scholen. Leerkrachten van grote scholen blijken de klassen minder snel te groot te vinden. Zo geeft 42,9% van de leerkrachten van grote scholen aan een klas pas te groot te vinden vanaf 32 of 34 kinderen. Leerkrachten van middelgrote en kleine scholen vinden 26-30 kinderen al te groot. Mogelijk heeft dit te maken met het feit dat deze leerkrachten allemaal te maken hebben met een combiklas van twee of meer groepen.

Uit de interviews kwam onder meer naar voren dat bij grotere klassen de aard van de klas bepalend is bij het wel of niet succesvol kunnen lesgeven. Groepen kunnen enorm verschillen en zo kan (volgens een geïnterviewde leerkracht van een middelgrote school) een kleine groep met lastige kinderen soms moeilijker te handhaven zijn dan een grote doch harmonieuze groep.

N=35	Wanneer is naar uw mening een klas te groot?					
	de groeps-grootte maakt geen verschil	meer dan 26 kinderen	meer dan 28 kinderen	meer dan 30 kinderen	meer dan 32 kinderen	meer dan 34 kinderen
grote school		14,3%	28,6%	14,3%	28,6%	14,3%
kleine school		42,9%	42,9%	14,3%		
middelgrote school	9,5%	71,4%	14,3%	4,8%		
totaal	5,7%	54,3%	22,9%	8,6%	5,7%	2,9%

⁹ Hogeschool Utrecht -Co-teaching is een antwoord op de toenemende diversiteit in klas, school en samenwerkingsverband. Bijvoorbeeld voor scholen die integratiever willen worden. *"Meerdere professionals werken als co-teachers op gestructureerde wijze samen gedurende een langere periode – bij voorkeur het gehele schooljaar – in een groep en zijn daarbij in gelijke mate verantwoordelijk voor het onderwijs aan alle leerlingen"* (Fluijt & Groeneweg, 2012). In integratieklassen met twee leraren gaan de leerresultaten van alle leerlingen vooruit en is het pedagogisch klimaat over het algemeen uitstekend. Het is voor beide leraren een uitdaging om gezamenlijk te werken aan deze vorm van onderwijs die een andere pedagogische en didactische benadering kent.

Wanneer is naar uw mening een klas te groot?

Op de vraag welke groep kinderen het meest benadeeld wordt als de groep te groot is, antwoordt 35,3% dat dat niet een specifieke groep is, 32,4% vindt dat de kinderen die achterlopen in de groep het meest worden benadeeld. De meningen lijken zeer verdeeld over dit onderwerp. Dit beeld ligt in dezelfde lijn als de bevindingen uit de literatuur.

Door een aantal geïnterviewde leerkrachten is aangegeven dat vooral de middengroep in de klas minder aandacht krijgt van de leerkracht. De kinderen die het goed doen, kunnen vaak gebruikmaken van speciale programma's waardoor zij extra stimulans krijgen en automatisch krijgen de kinderen die achterlopen ook extra aandacht. Vooral de middelste groep kinderen valt hierdoor soms buiten de boot. In de beantwoording van de online vragen geeft slechts 20,6% aan dat de middengroep het meeste wordt benadeeld.

N=34	Welke kinderen worden naar uw mening het meeste benadeeld door (te) grote klassen?			
	De middengroep wordt het meest benadeeld.	Er is geen specifieke groep die meer benadeeld wordt.	Kinderen die achterlopen op de groep worden het meest benadeeld.	Kinderen die voorlopen op de groep worden het meest benadeeld.
grote school	28,6%	42,9%	28,6%	
kleine school	28,6%	14,3%	28,6%	28,6%
middelgrote school	15,0%	40,0%	35,0%	10,0%
totaal	20,6%	35,3%	32,4%	11,8%

Motieven voor de groepsindeling en contacten tussen leerkrachten

De kleine en middelgrote scholen geven allen aan dat de indeling van de klassen voor een groot deel gebaseerd is op leerlingaantallen. Bij de kleine scholen worden de leerlingen uit groep 3 soms wisselend in de groepen 1-2 en de groepen 4-5 geplaatst, zodat ze soms wat meer kunnen spelen (groepen 1-2) of soms juist wat meer 'les' kunnen krijgen (groepen 4-5). Hierdoor wordt de overstap versoepeld. Maar ook visie wordt als beweegreden genoemd voor de gekozen indeling en onderwijsvorm. Zo is het inzetten van unit onderwijs een bewuste stap voor de Oleander. Zo kunnen kinderen uit groep 3 die voorop lopen bijvoorbeeld meedoen met de basisinstructie van groep 4 of 5. Dit past binnen het idee van de sterrenschool waarbij kinderen gaan werken met individuele leerdoelen.

De middelgrote scholen willen graag maximaal twee groepen per klas omdat men van mening is dat dit essentieel is voor waarborging van de kwaliteit van het onderwijs. De Paul Krugerschool heeft naast de grootte van de groepen en het leerniveau van leerlingen, ook sterk rekening gehouden met de sociaal emotionele ontwikkeling van de kinderen en met wie de kinderen bevriend zijn.

N=31	Hoeveel groepen zitten er in uw klas?		
	1 klas (1 groep)	combiklas (2 groepen in 1 klas)	Unitklas (3 groepen in 1 klas)
grote school	100,0%		
kleine school		33,3%	66,7%
middelgrote school	10,5%	84,2%	5,3%
totaal	25,8%	58,1%	16,1%

N=30	Bent u het eens met deze indeling?	
	ja	nee
grote school	80,0%	20,0%
kleine school	100,0%	
middelgrote school	94,7%	5,3%
totaal	93,3%	6,7%

De leraren bij wie wij een interview afnamen op de kleinere scholen geven aan dat zij de meerwaarde van een onderwijsassistent inzien en dat zij beter onderwijs zouden kunnen bieden wanneer er meer ondersteuning beschikbaar is.

N=31	Met hoeveel collega's staat u per week voor de klas?		
	Er is een andere collega met wie ik mijn klas deel	Ik sta alleen voor de klas.	Voor mijn klas sta ik en nog twee andere collega's.
grote school	60,0%	40,0%	
kleine school	83,3%		16,7%
middelgrote school	75,0%	10,0%	15,0%
totaal	74,2%	12,9%	12,9%

Van de leerkrachten die parttime werken beoordeelt 93% dat ze voldoende momenten hebben om met hun collega af te stemmen. De frequentie van de contacten loopt uiteen: De meeste leerkrachten vinden het onderlinge overleg voldoende. Bij driekwart zijn er meerdere contact momenten, soms slechts één keer per week (14,3%) of alleen tijdens de formele overlegmomenten (3,6%). 7,1% van de leerkrachten geeft aan dat ze meer contactmomenten per week hebben, maar dit toch onvoldoende vinden. Het gevoel van voldoende overleg hangt dus niet direct samen met de frequentie.

N=28	Zijn er voldoende contact momenten tussen u en collega's die voor dezelfde klas staan (enkel invullen wanneer part-time werkzaam)?			
	Er is 1 vast contactmoment per week, dit is voldoende.	Er zijn meerdere contactmomenten en per week, dit is echter onvoldoende.	Er zijn meerdere contactmomenten en per week, dit is voldoende.	Wij spreken elkaar enkel op geplande vergadermomenten, dit is voldoende.
grote school			100,0%	
kleine school	33,3%		50,0%	16,7%
middelgrote school	11,1%	11,1%	77,8%	
totaal	14,3%	7,1%	75,0%	3,6%

Uit de open vraag naar de de inrichting van de teams van leerkrachten komen een aantal duidelijke aanbevelingen naar voren:

- Goed communiceren en gebruik maken van elkaars kwaliteiten.
- Zet leerkrachten die van elkaar willen leren naast elkaar.
- Geef beginnende leerkrachten een coach.
- Zorgen voor stabiliteit in het team en een evenwichtige leeftijdsopbouw, mannen en vrouwen, verschillende karakters, competenties
- Zorg voor een open sfeer, humor is ook belangrijk

Positionering in het dorp

In de kleinere dorpen (de kleinere scholen) komen de kinderen per definitie uit het eigen dorp. De kleine scholen zijn vaak de enige openbare school in het dorp. Enerzijds hebben de kinderen geen keuze in het dorp, anderzijds kampen deze scholen met het probleem dat kinderen uit het eigen dorp juist soms naar omliggende dorpen trekken met een grotere school.

De middelgrote scholen hebben voornamelijk kinderen uit het eigen dorp, maar zien ook kinderen uit kleinere omliggende dorpen op hun school. De Paul Krugerschool in Coevorden heeft zelfs kinderen van over de grens (Duitsland) die naar hun school komen, hier krijgen zij ook gewoon financiering voor. Ze hebben veelal een situatie met meerdere scholen in het dorp die ook sterk met elkaar concurreren. Men is ook echt op zoek naar manieren om de school positief uit de verf te laten komen. Zo zijn er verschillende programma's gericht op begaafde kinderen die zowel op de websites van de scholen als in de interviews sterk naar voren komen. Men is helder over de noodzaak van goed profileren. De concurrentie wordt sterk gevoeld.

De grote school heeft kinderen uit eigen wijk en omliggende wijken. Deze school heeft een sterke positie en ziet een structurele instroom van kinderen. Hierbij zitten ook kinderen uit omliggende dorpen die specifiek gekozen hebben voor een grotere school. Hierbij wordt het "niet passen/er niet bijhoren" van het kind op de kleine school soms als reden genoemd.

Deelnemende scholen naar positionering in dorp

School	Plaats	omvang	Andere scholen in de buurt	Betrokken bij naschoolse activiteiten
Klein				
Flint	Ekehaar	dorp	nee	ja
Oleander	Stadskanaal	stad	ja	ja
Westerschool	Stadkanaal	dorp	nee	ja
Middel				
Iekmulder	Staphorst	dorp	ja	nee
Berkenhorst	IJhorst	dorp	nee	ja
Paul Kruger	Coevorden	stad	ja	ja
Groot				
Sprinkels	Meppel	stad	ja	ja

Activiteiten in het dorp en betrokkenheid daarbij

Buitenschoolse activiteiten in het dorp/de wijk

De kleine scholen uit de dorpen geven aan dat de kinderen naar andere dorpen trekken om buitenschoolse activiteiten, zoals voetbal en zwemles, te kunnen beoefenen.

De middelgrote en grote scholen geven aan dat er in de directe omgeving veel activiteiten voor de kinderen beschikbaar zijn en dat de kinderen elkaar ook veel zien buiten school op deze activiteiten. Ditzelfde geldt voor de grote school. Hier worden ook activiteiten georganiseerd samen met de betrokken BSO's. Zo kunnen kinderen

vanuit het KDV alvast proeven aan groep 3 door bezoekjes te brengen aan de klas en deel te nemen aan bepaalde activiteiten.

De scholen in de dorpen noemen de gemeenschapszin en het feit dat ouders, maar ook omwonenden, vaak helpen bij verschillende soorten activiteiten en projecten. Zo is bij twee van de scholen het schoolplein mooi opgeknapt met onder andere veel hulp van dorpsbewoners. Ook wordt benoemd dat de kleine dorpen een echte 'ons-kent-ons' cultuur kennen die soms positief, maar ook soms negatief kan uitpakken. Een lerares die eerste op een kleine school gewerkt heeft en vervolgens op een grote school, geeft aan dat zij zich vrijer voelt op de grote school omdat de sociale controle minder benauwend werkt. Enige privacy en afstand kan belangrijk zijn voor het goed kunnen uitvoeren van het werk.

Betrokkenheid van de school bij buitenschoolse activiteiten

Alle scholen geven aan samenwerking buiten de school te omarmen, al is dit in sommige gevallen makkelijker dan in andere gevallen. Eén van de scholen is onderdeel van een brede school en is gevestigd in een groot gebouw met veel andere faciliteiten zoals een kinderopvang en een consultatiebureau.

Alle scholen noemen meerdere partijen met wie zij samenwerken (kinderopvang, sportverenigingen, bibliotheek, buurtverenigingen), soms intensief en soms heel vrijblijvend door bijvoorbeeld een lokaal beschikbaar te stellen.

Twee van de kleine scholen zijn betrokken bij het aanbieden van activiteiten (gym, voetbal, volleybal, tienerclub, muziekschool). In het ene geval stelt de school de ruimte beschikbaar, maar is geen initiatiefnemer. Bij de andere school wordt ook veel samengewerkt met andere partijen. Op deze manier kunnen de kinderen tegen een schappelijke prijs toch deelnemen aan activiteiten. Ook wordt er veel aandacht besteed aan ouderparticipatie, zo worden veel taken binnen school uitgevoerd door vrijwillige ouders.

N=31	Werkt de school samen met BSO /NSA/andere voorzieningen in het dorp?	
	ja	nee
grote school	100,0%	
kleine school	100,0%	
middelgrote school	90,0%	10,0%
totaal	93,5%	6,5%

Komen kinderen met verschillende interesses aan hun trekken?

Deze vraag werd door de kleine scholen het meest negatief beantwoord. Er is simpelweg geen andere keuze beschikbaar dan de paar activiteiten die in het dorp aangeboden worden. Ook is het soms zo dat bepaalde kinderen andere interesses hebben en binnen de klas of de school geen aansluiting vinden met de andere kinderen (die bijvoorbeeld allemaal van voetbal houden).

In de kleine dorpen is het zeker zo dat veel kinderen voor bepaalde activiteiten buiten het dorp gaan. Zaken als zwembad of een voetbalvereniging zijn niet altijd aanwezig in het eigen dorp.

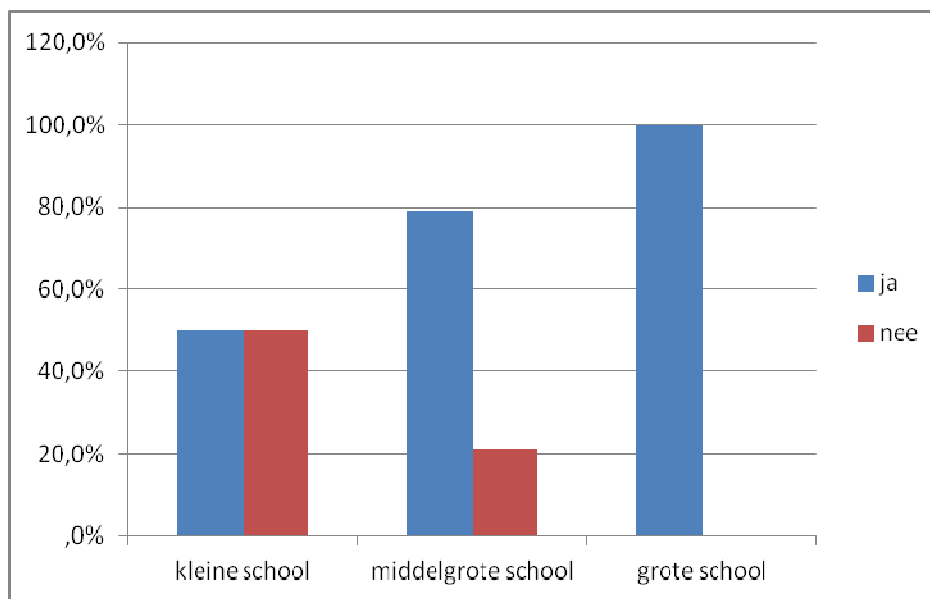
Op de middelgrote en grote scholen geven de geïnterviewde personen aan dat alle verschillende kinderen ruimschoots aan hun trekken komen op de school. Al blijft het natuurlijk zo dat je met individuen te maken hebt en iedere school heeft wel een verhaal van een kind dat niet lekker paste in de klas of op de school. Ouders brengen hun kinderen in een aantal gevallen naar andere dorpen voor bepaalde activiteiten. Soms betreft het zeer specifieke activiteiten zoals toneel les of scouting, in andere gevallen is dat bijvoorbeeld familie of vriendjes/vriendinnetjes.

N=30	Komen kinderen met verschillende interesses binnen school aan hun trekken?*
grote school	4,2
kleine school	4,3
middelgrote school	3,6
totaal	3,9

*Deze vraag kon beantwoord worden met een score van 1 tot 5 ,waarbij 1 staat voor helemaal niet en 5 voor helemaal wel)

Zijn er voor ieder kind andere kinderen in de klas aanwezig waaraan ze zichzelf kunnen spiegelen? Het antwoord dat de leerkrachten gaven op deze vraag ziet u in onderstaande grafiek. Waar de leerkrachten van grote scholen in 100% van de gevallen "ja" geantwoord hebben, is dit bij de kleine scholen slechts bij 50% het geval. Leerkrachten van de middelgrote scholen zitten hier met 21,1% kwa score precies tussen in.

Zijn er voor ieder kind andere kinderen in de klas aanwezig waaraan ze zichzelf kunnen spiegelen?

Ruimte voor kindervriendschappen

Sommige kleine scholen geven aan dat niet alle kinderen genoeg mogelijkheden hebben om vriendschappen te sluiten op de kleine scholen, dit vanwege verschillende interesses van kinderen, verschillen in leeftijd en/of sekse. Vaak kiezen de kinderen (en hun ouders) om wie het gaat om deze reden op een bepaald moment voor een andere school. De verhalen van vertrekkende kinderen hebben vaak dit probleem als onderliggende reden. Tegelijkertijd geven alle kleine scholen aan dat het bij de meeste kinderen goed gaat en dat verschillende leeftijds categorieën heel prettig met elkaar omgaan. Het brengt juist positieve effecten met zich mee. De ouders zorgen voor de kleintjes en de kleintjes leren veel van de oudere leerlingen. Het is een hechte gemeenschap.

Eén van de kleine scholen geeft aan dat het vergelijkingsmateriaal voor kinderen te beperkt is. Didactisch zijn er te weinig mogelijkheden om de kinderen te laten leren van elkaar. Andere kleine scholen geven aan dat dit minder aan de orde is en benadrukken dat de kwaliteiten van de leerkracht van groot belang zijn om ervoor te zorgen dat de kinderen op een goede manier gestimuleerd worden.

De middelgrote en grote scholen geven aan dat er meer dan genoeg ruimte is voor kind vriendschappen en voor kinderen om zich onderling te vergelijken.

In totaal geeft 90,9% van de leerkrachten aan dat er binnen de eigen klas genoeg ruimte is voor kind vriendschappen, bekijken we enkel de kleine scholen dat is dit 83,3%. De leerkrachten van grote scholen geven in 100% van de gevallen aan dat de school voldoende ruimte biedt voor kind vriendschappen binnen de eigen klas, bij de leerkrachten van kleine scholen durft slechts 83,3% dit te stellen.

N=33	Biedt jullie school voldoende ruimte voor kind vriendschappen binnen de eigen klas?	
	ja	nee
grote school	100,0%	
kleine school	83,3%	16,7%
middelgrote school	90,5%	9,5%
totaal	90,9%	9,1%

Voor wat betreft ruimte voor kind vriendschappen binnen de school is er geen verschil tussen de scholen van verschillende omvang. 97% van alle leerkrachten geeft aan dat er binnen de school genoeg ruimte is voor kind vriendschappen. We zien aan de reacties van de leerkrachten op de open vragen dat er verschillend gedacht wordt over de rol van leerkrachten op het gebied van kindervriendschappen. Sommige leerkrachten proberen kinderen actief te stimuleren of ondersteunen bij het aangaan van vriendschappen. Ook wordt door sommige leerkrachten bij het geven van groepsopdrachten bewust gewerkt aan versterken van de mogelijkheden voor vriendschappen.

Vervolgens is gevraagd of het voorkomt dat kinderen geen vriendjes op school hebben. 25% van de leerkrachten geeft aan dat er kinderen in hun klas zitten die geen vriendjes op school hebben. 16,7% van de leerkrachten op grote school en 35% van de leerkrachten op middelgrote scholen geeft aan dat dit voorkomt. Van de leerkrachten die zeggen dat ze kinderen in de klas hebben die geen vriendjes op school hebben geeft 25% aan dat deze kinderen geen leeftijds- of seksegenootjes in de klas hebben.

N=32	Zijn er kinderen in uw klas die geen vrienden hebben op school?	
	ja	nee
grote school	16,7%	83,3%
kleine school		100,0%
middelgrote school	35,0%	65,0%
totaal	25,0%	75,0%

N=12	Indien Ja, heeft dit kind (hebben deze kinderen) leeftijdgenootjes en/of seksegenootjes in de klas?			
	ja, beiden	ja, leeftijdsgenootjes	ja, sexegenootjes	nee
grote school	50,0%	50,0%		
kleine school				100,0%
middelgrote school	66,7%		11,1%	22,2%
totaal	58,3%	8,3%	8,3%	25,0%

De leerkrachten is gevraagd of de school voldoende ruimte biedt voor kind vriendschappen buiten de eigen klas. Deze vraag wordt door het overgrote deel van de respondenten positief beantwoord. Uit de interviews bleek al dat leerkrachten op kleine scholen van mening zijn dat de kinderen heel hecht zijn, juist door het feit dat ze weinig keuze hebben in het sluiten van vriendschappen. Verschillende leeftijden gaan vaak zeer positief met elkaar om. "De grote kinderen zorgen echt voor de kleintjes."

N=33	Biedt jullie school voldoende ruimte voor kind vriendschappen buiten de eigen klas?	
	ja	nee
grote school	100,0%	
kleine school	100,0%	
middelgrote school	95,2%	4,8%
totaal	97,0%	3,0%

Omgaan met kinderen die buiten de boot vallen/pesten/gepest worden

De antwoorden van directeuren en de leerkrachten waren op dit front zeer eenduidig. Allen geven aan dat er getracht wordt goed op te letten en dat wanneer een kind buiten de boot valt, er naar een oplossing gezocht wordt.

Wanneer kinderen op educatief vlak achterblijven of juist voorop lopen, hebben zowel de kleine als de grote scholen manieren om hiermee om te gaan. Zo wordt er op sommige scholen een IB'er ingezet om extra aandacht te geven aan kinderen die dit nodig hebben. Sommige scholen besteden extra aandacht aan (hoog)begaafdheid en werken bijvoorbeeld met een plus-klas.

Wanneer kinderen sociaal buiten de boot vallen, wordt er eerst gekeken of het kind hier zelf last van heeft. Er zijn immers ook kinderen die het prettig vinden om van tijd tot tijd meer op zichzelf te zijn en er moet altijd respect en ruimte zijn voor de autonomie van het kind. Wanneer het kind er wel last van heeft worden er gesprekken gevoerd met het kind, de klas en zo nodig de ouders.

Alle scholen (groot, middelgroot en klein) geven aan een pest-beleid te hebben. Alle scholen werken met verschillende soorten anti-pestprogramma's, en allen geven aan hier zeer serieus mee bezig te zijn en zich te houden aan de voorgeschreven protocollen.

Wel is er een aanmerkelijk verschil in tijdsverloop tussen het moment dat een probleem gesignaleerd wordt en het moment dat er een passende oplossing gevonden wordt. Dat kan uiteenlopen van 1 week (60%) tot langer dan 2 maanden (3%). In totaal geeft 97% van de leerkrachten aan dat er binnen 1 maand een oplossing gevonden wordt.

N=30	Hoe lang duurt het vanaf het moment dat er een probleem geconstateerd wordt tot het moment dat er een passende oplossing gevonden wordt?			
	binnen 1 week	binnen 2 weken	binnen 1 maand	langer dan 2 maanden
grote school	60,0%	20,0%	20,0%	
kleine school	100,0%			
middelgrote school	47,4%	15,8%	31,6%	5,3%
totaal	60,0%	13,3%	23,3%	3,3%

N=31	Welk rapportcijfer schenkt u de school waarop u werkzaam bent?*
grote school	8,2
kleine school	7,8
middelgrote school	7,7
totaal	7,8

*Hier kon een rapportcijfer op de schaal van 1-10 worden gegeven

Positieve en negatieve kanten van een kleine school

Bijna alle geïnterviewden hadden duidelijke opvattingen over de voor- en nadelen van de kleine school. Hieronder zijn ze op een rij gezet.

Positieve kanten kleine school

- Kinderen accepteren veel van elkaar zonder oordelen;
- Veel tijd van de leerkracht, de talenten van de kinderen kunnen boven komen- leerkracht kan focussen op wat het kind wel kan en dat ook goed ontwikkelen;
- Veilige situatie voor de kinderen- veel aandacht voor wat er buiten school ook gebeurt;

- Schoolbreed interactie met andere kinderen;
- Extra's in het onderwijs, zoals culturele uitjes;
- Ouderbetrokkenheid is groot, bv bij schaats les of zwemles;
- Wanneer er problemen zijn met kinderen, kan er snel geschakeld worden en snel een oplossing bedacht worden.

Negatieve kanten

- Alle kinderen liggen onder de loep- alles valt op- zo zie je bij elk kind wel iets om je zorgen over te maken;
- Ook de ouders liggen onder vergrootglas- je kent elkaar allemaal- lastig om zonder vooroordelen te kijken;
- Voortdurende dreiging hoe het verder zal gaan met deze school;
- Het wordt pas een nadeel als er minder dan 15 leerlingen zijn in een combigroep van 3 klassen; of minderen dan 10-11 kinderen in combigroep met 2 jaarklassen;
- Ook vanuit het dorp en de ouders kan er geoordeeld worden en de drempel voor ouders/dorpelingen om zich met zaken te bemoeien is heel laag doordat iedereen elkaar kent;
- Weinig privé.

Conclusies

Hieronder worden de uitkomsten uit de interviews en uit de vragenlijsten onder leerkrachten gerelateerd aan de hypothesen en de sub onderzoeksvragen. We hadden de verwachting dat:

1. Een kind minimaal een keuze moet kunnen maken uit 5 kinderen voor het aangaan van sociale relaties (vriendschappen);
Uitkomsten:
 - De mogelijkheden voor kind vriendschappen binnen de eigen klas worden door een deel van de leerkrachten van kleine en middelgrote scholen te beperkt gevonden.
 - Van de leerkrachten van de kleine scholen zegt 100% dat alle kinderen uit hun klas wel vriendjes op school hebben; bij grote en middelgrote scholen is dit resp. 83,3% en 65%.
 - 25% van de leerkrachten die aangeeft dat de kinderen zonder vriendjes op school ook geen leeftijds- of sexe genootjes in de klas hebben.
 - Leerling - leerkracht ratio (kleinere groepen leidt tot meer aandacht per kind, vooral de zwakkere leerlingen profiteren daar van).
 - Minder leerlingen leidt tot kleinere kans om leerlingen te treffen die als voorbeeld kunnen dienen.
 - Als de groep te klein is, gaat leerkracht te veel zien en kunnen kinderen niet experimenteren en niet uitgenodigd om zelf een probleem op te lossen.
2. Samenwerking tussen leerkrachten en pedagogisch medewerkers heeft een positief effect voor medewerkers zelf (plezier en vakmanschap) en voor kinderen (meer diversiteit in ontwikkelingsgericht aanbod)
Uitkomsten:
 - Leerkrachten van de kleine scholen vinden dat leerlingen met verschillende interesses in school voldoende aan hun trekken komen, zij scoren hier zelfs hoger dan leerkrachten van middelgrote scholen.

- De hoeveelheid overlegmomenten tussen leerkrachten is niet uitsluitend bepalend voor de ervaring of het overleg voldoende is (93% is tevreden over de onderlinge afstemming met collega's).
3. Een kind dat een eenling is wat betreft sexe, leeftijd en interesse zich eerder eenzaam en buitengesloten voelt (geen vrienden) en een grote kans loopt om gepest te worden.
- Uitkomst:
- Leerkrachten van kleine en middelgrote scholen geven aan dat er niet voor ieder kind andere kinderen in de klas aanwezig zijn waaraan ze zichzelf kunnen spiegelen, resp. 50% en 21%.

Resultaten m.b.t. de sub onderzoeksvragen b en c

Waar ligt het omslag punt voor het aantal kinderen in een groep en/of totale populatie van een educatieve voorziening, waardoor het aantal kinderen te klein wordt voor diversiteit in sociale relaties?

Conclusies over het omslagpunt voor het minimale aantal kinderen in een groep dat nodig is voor voldoende diversiteit in sociale relaties kunnen niet uit de interviews worden getrokken. Wel komen er uit de interviews opmerkingen naar voren waaruit indicaties kunnen worden afgeleid. Aantallen die in de interviews werden genoemd zijn:

- 12 kinderen dan wordt het pas een groep (bij de peuters)
- Het wordt pas een nadeel als er minder dan 15 leerlingen zijn in een combigroep van 3 klassen; of minder dan 10-11 kinderen in combigroep met 2 jaarklassen.
- Eén van de kleine scholen geeft aan dat het vergelijkingsmateriaal voor kinderen te beperkt is. Didactisch zijn er te weinig mogelijkheden om de kinderen te laten leren van elkaar.

Zijn er aanbevelingen te doen voor de inrichting van de educatieve voorzieningen op het platteland voor wat betreft groepsindeling en -samenstelling en voor de inrichting van de teams van leerkrachten en pedagogisch medewerkers?

- Zowel in de grote school als de kleine scholen geven alle leerkrachten aan dat ze samenwerken met BSO en andere voorzieningen in het dorp.
- Op het platteland zien we heel weinig BSO gebruik- speelt bijna geen rol, wel veel samenwerking met naschoolse activiteiten en sport.
- Leerkrachten van de grote scholen geven minder snel aan dat een klas te groot is dan de leerkrachten van kleine en middelgrote scholen. Mogelijk hangt dit samen met de combinatiegroepen waar leerkrachten van kleine en middelgrote scholen mee te maken hebben.
- Bij klassenindeling wordt niet alleen gekeken naar aantallen kinderen maar ook naar groepssamenstelling en onderwijskundige motieven voor samenvoegen van groepen voor delen van de week of dag.
- Bij de kleine scholen worden de leerlingen uit groep 3 soms wisselend in de groepen 1-2 en de groepen 4-5 geplaatst, zodat ze soms wat meer kunnen spelen (groepen 1-2) of soms juist wat meer 'les' kunnen krijgen (groepen 4-5). Hierdoor wordt de overstap versoepeld.
- Op de kleine scholen wordt expliciet en naar tevredenheid van leerkrachten gewerkt met andere onderwijskundige concepten. Door het inzetten van unit onderwijs kunnen kinderen uit groep 3 die voorop lopen bijvoorbeeld meedoen met de basisinstructie van groep 4 of 5. Dit past binnen het idee

- van de sterrenschoon waarbij kinderen gaan werken met individuele leerdoelen.
- Leerkrachten bevelen aan om te zorgen voor stabiliteit in het team en een evenwichtige leeftijdsopbouw, mannen en vrouwen, verschillende karakters en competenties.
 - Naast aanbevelingen over de inrichting van de teams vinden leerkrachten aandacht voor communicatie en sfeer van belang: Goed communiceren en gebruik maken van elkaars kwaliteiten. Zet leerkrachten die van elkaar willen leren naast elkaar. Geef beginnende leerkrachten een coach. Zorg voor een open sfeer, humor is ook belangrijk

6. RESULTATEN LEERLINGEN

De vragenlijsten zijn door 451 leerlingen van de groepen 4 t/m 8 online ingevuld. 48 van kleine scholen, 209 van middelgrote en 194 van grote scholen. In de rapportage van de resultaten maken we onderscheid naar schoolgrootte. De scholen zelf hebben alle resultaten van hun eigen school gekregen. In de weergave van de resultaten hieronder benoemen we alleen de specifieke resultaten per school als die erg verschillen van de andere scholen van dezelfde omvang. De vragenlijst is ingevuld door 199 jongens en 235 meisjes.

Gebruik van BSO

	Maak jij gebruik van buitenschoolse opvang?	
	ja	nee
grote school	18,5%	81,5%
kleine school	6,3%	93,8%
middelgrote school	9,0%	91,0%
totaal	12,8%	87,2%

Op de grote school wordt door 18,5% van de kinderen gebruik gemaakt van BSO, op de middelgrote scholen is dit percentage nog lager en de kleine scholen geeft slechts 6,3% van de kinderen aan dat ze van BSO gebruikmaken.

Gebruik van de tussen schoolse opvang

	Maak jij gebruik van de tussenschoolse opvang?	
	ja	nee
grote school	8,9%	91,1%
kleine school	27,1%	72,9%
middelgrote school	36,6%	63,4%
totaal	23,5%	76,5%

Bij de tussenschoolse opvang maken de kinderen van de middelgrote scholen het meeste gebruik (35,4%) op de kleine scholen zegt 27,1% gebruik te maken van de TSO en op de grote school is dit slechts 8,8%.

Met wie speel je in de pauze en/of tussen de middag?

	Met wie speel je in de pauze en/of tussen de middag?		
	iedereen	kinderen uit mijn eigen klas	kinderen uit andere klassen
grote school	23,8%	73,1%	3,1%
kleine school	45,8%	45,8%	8,3%
middelgrote school	28,7%	65,8%	5,4%
totaal	28,4%	66,8%	4,7%

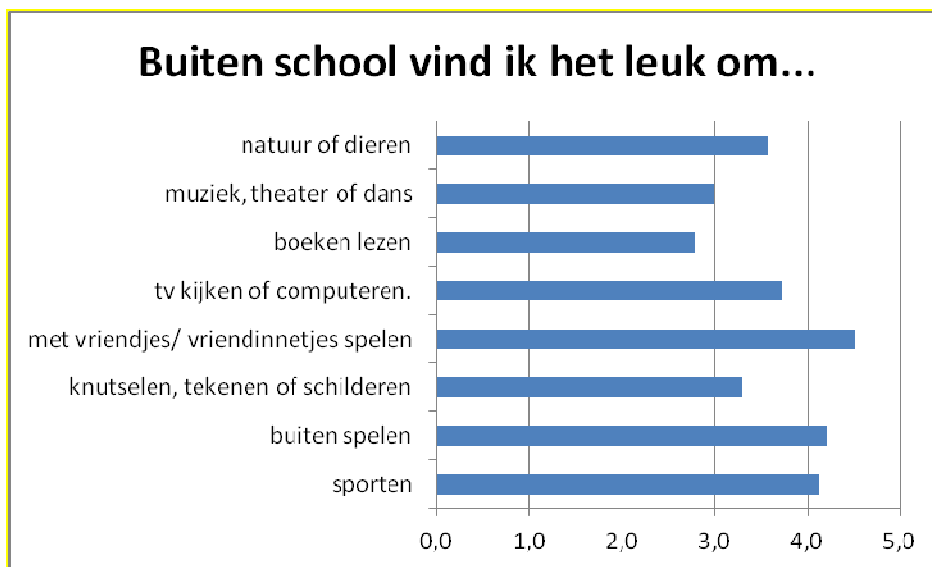
Vooraf op de kleine scholen geven kinderen vaker aan dat ze met alle kinderen van de school spelen, niet alleen met de kinderen uit de eigen klas (45,8%).

Interesses van de kinderen

Vervolgens is gevraagd naar de interesses van de kinderen, wat ze leuk vinden om buiten school te doen. Kinderen mochten op een schaal van 1 tot 5 aangeven hoe leuk ze activiteiten vinden.

Opvallend is dat kinderen bijna allemaal graag sporten, buiten spelen en met vriendjes en vriendinnetjes willen spelen. TV kijken en met de natuur of dieren bezig zijn, scoren beide ook hoog. Boeken lezen is het minst populair evenals met muziek, theater of dans bezig zijn.

Opvallend is dat de deviantie klein is voor die interesses waar veel kinderen hoog op scoren en dat de deviantie hoog is voor die interesses waar laag op gescoord wordt. Dat betekent dat kinderen die houden van boeken lezen of muziek, knutselen, dans en theater een grote kans hebben dat er niemand in hun klas zit met dezelfde interesses. Er zijn geen significante verschillen tussen de scholen van verschillende omvang.

Sfeer in school

De kinderen zijn heel positief over de sfeer op school en in de klas: voor de sfeer in de klas wordt gemiddeld een 4 gescoord en voor de sfeer op school een 4,1. En de variatie is minder dan 1. Hoewel er geen grote verschillen te constateren zijn zien we wel dat de kleine scholen over de gehele linie iets lager scoren.

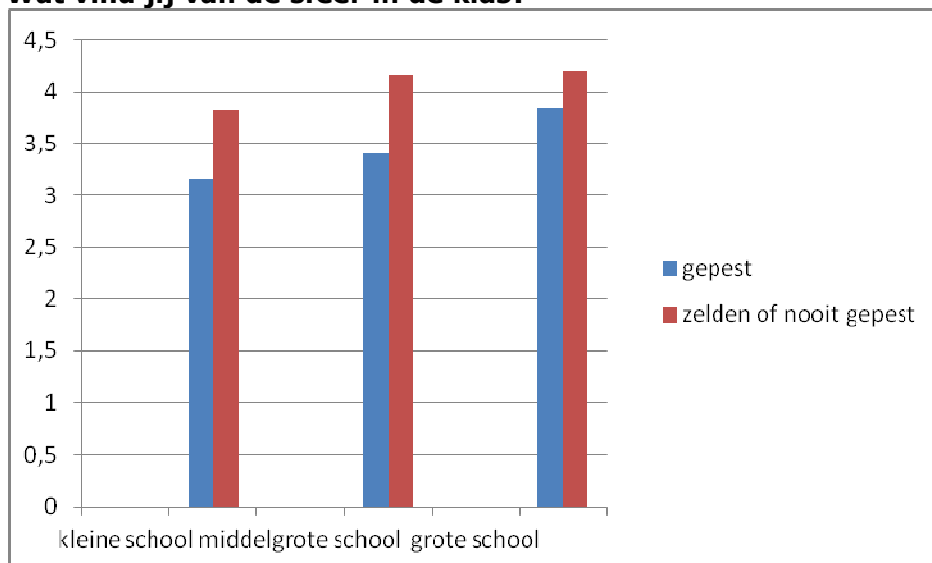
Wanneer de kinderen hun scholen een cijfer moeten geven, worden de hoogste scores behaald door de grote scholen met een 8,4, gevolgd door de middelgrote scholen met een 8,2 en de laagste scores worden behaald door de kleine scholen met een 8,1.

	Hoe is de sfeer op school?*	Hoe is de sfeer in de klas?*	Geef hier jouw rapportcijfer voor de school?
grote school	4,0	4,2	8,4
kleine school	3,9	3,8	8,1
middelgrote school	4,1	4,1	8,2
totaal	4,0	4,1	8,3

*Deze vraag kon beantwoord worden met een score van 1 tot 5, waarbij 1 staat voor helemaal niet en 5 voor helemaal wel)

Wanneer gekeken wordt naar de verschillen die naar eigen zeggen gepest worden versus kinderen die aangeven zelden of nooit gepest te worden, kan geconstateerd worden dat kinderen die gepest worden negatiever zijn over de sfeer op school en de sfeer in de klas. Dit effect is sterker op de kleine scholen dan op de grote scholen (dat wil zeggen, de verschillen zijn groter).

Wat vind jij van de sfeer in de klas?

*Deze vraag kon beantwoord worden met een score van 1 tot 5 ,waarbij 1 staat voor helemaal niet en 5 voor helemaal wel)

Op de vraag of ze zich wel eens eenzaam voelen op school antwoordt ruim de helft van de kinderen dat dit nooit het geval is (51,2%), bijna 43% voelt zich soms wel eenzaam. Er zijn geen significante verschillen tussen de scholen van verschillende omvang.

	Voel je je wel eens eenzaam op school?			
	nee, nooit	ja, soms wel	ja, vaak wel	ja, altijd
grote school	53,7%	43,1%	3,2%	
kleine school	52,1%	43,8%	2,1%	2,1%
middelgrote school	52,0%	42,6%	4,0%	1,5%
totaal	52,7%	42,9%	3,4%	0,9%

Meer dan de helft van de kinderen zegt dat er nooit gepest wordt op school (58,8%), 37,5% zegt dat er soms gepest wordt en 3,7% van de kinderen geeft aan dat er vaak gepest wordt. Op de kleine scholen wordt relatief vaak aangegeven dat er vaak gepest wordt (10,4%) op de middelgrote scholen wordt relatief vaak gezegd dat er niet gepest wordt (64,4%). In de open vragen wordt door kinderen van een aantal scholen wel expliciet de wens genoemd om respectvol met elkaar om te gaan en niet te pesten.

	Wordt er gepest op school?		
	nee	ja, soms	ja, vaak
grote school	54,5%	42,2%	3,2%
kleine school	52,1%	37,5%	10,4%
middelgrote school	64,4%	33,2%	2,5%
totaal	58,8%	37,5%	3,7%

Driekwart van de kinderen zegt de afgelopen maanden niet gepest te zijn. Ook hier is geen verschil tussen de scholen. Op de kleine scholen zeggen kinderen relatief vaak dat ze zelf wel eens gepest hebben (25%) terwijl dit op middelgrote en grote scholen resp. 17,2% en 12,9% is.

Kinderen die geïnteresseerd zijn in minder populaire interesses (zie grafiek "Buiten school vind ik het leuk om...") geven vaker aan zich (wel eens) eenzaam te voelen op school. Echter is er geen duidelijk verband te zien met de mate waarin kinderen gepest worden. Ook moet de kanttekening gemaakt worden dat dit niet voor alle minder populaire interesses geldt. Zo zien we dat het lezen van boeken weinig effect lijkt te hebben op de eenzaamheid terwijl deze interesse als laagste scoort aan populariteit onder de leerlingen van de verschillende scholen.

		Voel je je wel eens eenzaam op school?		
		Eenzaam	Wel eens eenzaam	Nooit eenzaam
Buiten school vind ik het leuk om te knutselen, te tekenen of te schilderen.	Geen interesse	6	88	134
		2,6%	38,6%	58,8%
	Interesse	13	89	82
		7,1%	48,4%	44,6%

		Hoe vaak ben je de afgelopen maanden gepest?	
		Gepest	Niet gepest
Buiten school vind ik het leuk om te knutselen, te tekenen of te schilderen.	Geen interesse	16	211
		7,0%	93,0%
	Interesse	17	168
		9,2%	90,8%

		Voel je je wel eens eenzaam op school?		
		Eenzaam	Wel eens eenzaam	Nooit eenzaam
Buiten school vind ik het leuk om met muziek, theater of dans bezig te zijn.	Geen interesse	9	95	149
		3,6%	37,5%	58,9%
	Interesse	10	78	70
		6,3%	49,4%	44,3%

		Hoe vaak ben je de afgelopen maanden gepest?	
		Gepest	Niet gepest
Buiten school vind ik het leuk om met muziek, theater of dans bezig te zijn.	Geen interesse	17	235
		6,7%	93,3%
	Interesse	15	143
		9,5%	90,5%

Populaire interesses (zoals sporten) lijken weer een positief effect te hebben, kinderen die zich voor deze zaken interesseren geven aan zich minder eenzaam te voelen. Ook hier is geen verband met pesten waar te nemen.

		Voel je je wel eens eenzaam op school?		
		Eenzaam	Wel eens eenzaam	Nooit eenzaam
Buiten school vind ik het leuk om te sporten.	Geen interesse	6	46	39
		6,6%	50,5%	42,9%
	Interesse	13	132	182
		4,0%	40,4%	55,7%

		Hoe vaak ben je de afgelopen maanden gepest?	
		Gepest	Niet gepest
Buiten school vind ik het leuk om te sporten.	Geen interesse	9	83
		9,8%	90,2%
	Interesse	24	303
		7,3%	92,7%

Praten jullie in de klas wel eens over pesten?

Bijna viervijfde van de kinderen zegt dat er op school wel over pesten gesproken wordt (76,3%). Op de middelgrote scholen wordt er volgens de kinderen het minste over pesten gepraat in de klas (68,9%).

	Praten jullie in de klas wel eens over pesten?	
	ja	nee
grote school	87,0%	13,0%
kleine school	81,3%	18,8%
middelgrote school	69,9%	30,1%
totaal	78,4%	21,6%

Er is bekeken hoe kinderen die gepest worden en kinderen die niet gepest worden op deze vraag reageren. Hier komen geen grote verschillen uit naar voren.

Er is een opvallende discrepantie met de antwoorden van de leerkrachten op de vraag of er in de klas gepraat wordt over pesten: Alle scholen (groot, middelgroot en klein) geven aan een pest-beleid te hebben. Alle scholen werken met verschillende soorten anti-pestprogramma's, en allen geven aan hier zeer serieus mee bezig te zijn en zich te houden aan de voorgeschreven protocollen. Bij de kleine scholen geven alle leerkrachten aan de pesten binnen 1 week wordt opgepakt (Bij middelgrote scholen is dit 47,4% en bij grote scholen 60%). De kinderen kijken hier duidelijk anders tegen aan.

Vriendjes en vriendinnetjes

Op de vraag hoeveel vriendjes ze in de klas hebben wordt door 79,8% van de kinderen gezegd dat dat er meer dan 5 zijn. Op de grote school ligt dit percentage iets hoger, nl. 86,6%. Op de kleine scholen is het percentage kinderen dat aangeeft 1 vriendje in de klas te hebben het hoogste (8,3%). Het zijn meestal kinderen van dezelfde sexe; ruim een kwart van de kinderen (27,9%) zegt dat ze zowel bevriend zijn met jongens als met meisjes.

	Hoeveel vriendjes/vriendinnetjes heb jij in jouw klas?					
	geen	1	2	3	4	5 of meer
grote school			1,6%	5,8%	4,2%	88,4%
kleine school	2,1%	8,3%		2,1%	12,5%	75,0%
middelgrote school	1,0%	1,5%	4,9%	9,3%	7,3%	76,1%
totaal	,7%	1,6%	2,9%	7,0%	6,5%	81,3%

Ongeveer viervijfde van de kinderen zegt dat ze bij hun beste vriendje/vriendinnetje in de klas zitten. Voor kleine scholen ligt dit percentage iets lager, namelijk 70,8%. Kinderen van kleine scholen zien hun vriendjes/vriendinnetjes ook iets minder vaak buiten school (81,3%) dan de kinderen op middelgrote en grote scholen (resp. 88,7 en 87,6%)

	Zit je bij je beste vriendje/vriendinnetje in de klas?	
	ja	nee
grote school	81,8%	18,2%
kleine school	73,9%	26,1%
middelgrote school	84,3%	15,7%
totaal	82,1%	17,9%

	Zie je je vriendjes/vriendinnetjes van school ook buiten school?	
	ja	nee
grote school	91,0%	9,0%
kleine school	81,3%	18,8%
middelgrote school	90,6%	9,4%
totaal	89,7%	10,3%

Vervolgens is de vraag gesteld hoeveel kinderen in de klas ze wel en niet leuk vinden. Er kon gekozen worden van 1 tot 5 of meer. Ook hier is een verschil tussen de scholen van verschillende omvang. Op de kleine scholen geeft 10,6% van de kinderen aan dat ze maar 1 kind uit de klas leuk vinden, terwijl dit op middelgrote en grote scholen beduidend lager ligt (resp. 1,0% en 4,8%). Het percentage kinderen dat aangeeft 5 of meer kinderen leuk te vinden verschilt ook: bij de kleine scholen is dit 66% en bij de middelgrote en grote scholen geeft ruim driekwart van de kinderen aan dat ze 5 of meer kinderen uit hun klas leuk vinden (resp. 77,5% en 87,7%).

	Hoeveel kinderen in de klas vind je leuk?					
	geen	1	2	3	4	5 of meer
grote school	1,1%	4,8%	1,6%	3,2%	1,6%	87,7%
kleine school	6,4%	10,6%	2,1%	2,1%	12,8%	66,0%
middelgrote school	2,5%	1,0%	4,0%	8,0%	7,0%	77,5%
totaal	2,3%	3,7%	2,8%	5,3%	5,3%	80,6%

Bij de kleine scholen geeft 16,7% aan dat ze 5 of meer kinderen niet leuk vinden. Bij de middelgrote en grote scholen geeft ruim een kwart van de kinderen aan dat ze 5 of meer kinderen uit hun klas niet leuk vinden (resp. 26,1% en 26,5%).

	Hoeveel kinderen in de klas vind je niet leuk?					
	geen	1	2	3	4	5 of meer
grote school	3,2%	18,9%	19,5%	20,5%	11,4%	26,5%
kleine school	31,3%	8,3%	20,8%	16,7%	6,3%	16,7%
middelgrote school	25,6%	10,6%	15,0%	13,0%	9,7%	26,1%
totaal	16,8%	13,9%	17,5%	16,6%	10,0%	25,2%

Aandacht en uitleg van de leerkracht

	Wat vind je van de tijd en aandacht die de meester/juf voor jou heeft op school?	Is het duidelijk wat je wel en wat je niet mag doen in de klas?	Als je iets zelf kan of wil proberen te doen, krijg je dan genoeg tijd om dit op je eigen tempo te doen?	Legt de meester/juf goed uit wat je moet doen in de klas?	Wat vind je van de activiteiten die de juf/meester bedenkt?
grote school	4,1	4,3	3,8	4,3	4,3
kleine school	4,1	4,3	3,7	4,4	4,1
middelgrote school	4,0	4,4	3,9	4,3	4,1
totaal	4,0	4,4	3,8	4,3	4,2

*Deze vraag kon beantwoord worden met een score van 1 tot 5, waarbij 1 staat voor helemaal niet en 5 voor helemaal wel)

Op de vragen over de tijd en aandacht die de meester/juf voor jou heeft, of het duidelijk is wat je wel en wat je niet mag doen in de klas, of je genoeg tijd om op je eigen tempo iets te doen, of meester of juf goed uitlegt en de activiteiten die de juf/meester bedenkt wordt positief gereageerd: bijna alle vragen scoren hoger dan een 4 gemiddeld op een schaal van 1 tot 5.

Alleen de vraag of je voldoende tijd krijgt om iets op je eigen tempo te doen scoort een lager gemiddelde, namelijk 3,8. Er is geen significant verschil tussen de scholen van verschillende omvang.

Wat is het belangrijkste voor kinderen om het op school leuk te hebben?

Aan het eind van het onderzoek zijn er twee open vragen gesteld. De antwoorden verschillen per school. Maar er zijn een aantal opvallende trends. Die geven we hieronder aan. Wanneer we kijken naar de reacties van de kinderen op de open vragen zien we dat de meeste opmerkingen de conclusie uit de literatuurstudie onderschrijven dat

- In de basisschooltijd vriendschap een belangrijkere rol heeft;
- Het belang van een goede leerkracht-leerling relatie.

De opmerkingen gaan het overgrote deel over de sfeer in de klas, interventies van de leerkracht, vriendschappen en pesten. Daarnaast zijn er opmerkingen en aanbevelingen over de inhoud van de lessen en aandacht voor creatieve vakken, de lengte van de pauzes en opmerkingen die onderwijskundig van aard zijn of te maken hebben met het spelmateriaal.

Wat is voor jou het belangrijkste om het leuk te hebben op school?

Heel vaak wordt genoemd:

- Gezellige klas en goede sfeer.
- Vriendjes en vriendinnetjes.
- Een leuke meester of juf.
- Leuke dingen in de klas doen.

Soms worden ook hele concrete dingen genoemd over de materialen, de omgeving of de lessen, bv dat je een laptop in de klas mag gebruiken, meer speeltoestellen, meer boeken, andere lesmethode, meer knutselen.
Op enkele scholen komt vaak naar voren: "Dat er niet gepest wordt".

Enkele quotes:

Dat de kinderen aardig tegen elkaar zijn en dat ze geen ruzie hebben. Het moet gezellig zijn en het moet ook niet te gezellig zijn want dan praat je te veel en dan kun je niet werken.

Dat er veel gelachen wordt wat dan is school ook nog eens leuk.

Dat we naar elkaar LUISTEREN en NIET iets zeggen zonder na te denken

Spelen en mode tekeningen te maken

Vriendinnen en gezelligheid en TEKENEN!!!!

Veel buiten spelen en in groepjes werken

Als jij de baas zou zijn op school, wat zou je dan willen veranderen?

Heel vaak wordt genoemd:

- niets, het is goed zo
- dat het leuk is om met elkaar te spelen
- langere pauzes
- concrete zaken, die ook per school verschillen, zoals: fijnere pennen, ballen voor op de pingpongtafel, het schip op het schoolplein vernieuwen.

Op enkele scholen komt vaak de wens naar voren dat er niet meer wordt gepest. Daar wordt ook door kinderen voorgesteld om duidelijker regels te hebben. Sommige kinderen doe suggesties voor de lessen, bv.: "meer rekenen en maar 3 weken schoolvakantie", "meer knutselen".

Opvallende quotes:

dat we ook Frans leren want dat wil IK weer leren

dat er meer op pesten wordt gelet want dat moet meer en dat de juffen en meester meer moeten helpen met de kinderen die het moeilijk vinden.

dat niet alleen zwak begaafdere leerlingen veel hulp krijgen maar ook hoog begaafdere mensen bij moeilijke dingen die ze niet snappen.

dat als er gepest wordt dat er dan wél een goeie oplossing komt

dat als er een pester op school is dat die persoon dan goed word gestraft en als hij hat nog een keer doet dat hij/zij een week binnen moet blijven

moeilijker werk voor slimme kinderen en makkelijker werk voor de niet zo slimme kinderen

Conclusies

Hieronder relateren we de uitkomsten van de peiling bij de leerlingen aan de hypothesen die vooraf gesteld zijn:

1. Een kind moet minimaal een keuze kunnen maken uit 5 kinderen voor het aangaan van sociale relaties (vriendschappen);
Uitkomsten:
 - Kinderen van kleine scholen zeggen het minst vaak dat ze 5 of meer kinderen uit de klas leuk vinden.
 - Kinderen van kleine scholen geven het vaakst aan dat ze in de pauzes met kinderen uit alle klassen spelen (45,8%).
 - Viervijfde van de kinderen zegt dat ze bij hun beste vriendje of vriendinnetje in de klas zitten, bij de kleine scholen ligt dat percentage iets lager (73,9%). Ongeveer 90% van de kinderen zegt de vriendjes ook buiten school te zien, voor de kleine scholen ligt dit percentage iets lager (81,3%).

2. Samenwerking tussen leerkrachten en pedagogisch medewerkers heeft een positief effect voor medewerkers zelf (plezier en vakmanschap) en voor kinderen (meer diversiteit in ontwikkelingsgericht aanbod)
Uitkomsten:
 - Slechts een klein percentage van de kinderen gaat naar de buitenschoolse opvang. Op de grote school is dit percentage het hoogste (18,5%). Over deze hypothese kunnen geen conclusies worden getrokken.
 - De leerlingen beoordelen de aandacht en de tijd die ze van meester of juf krijgen als goed en er is geen verschil naar omvang van de scholen.

3. Een kind dat een eenling is wat betreft sexe, leeftijd en interesse zich eerder zich eenzaam en buitengesloten voelt (geen vrienden) en een grote kans loopt om gepest te worden.
Uitkomsten:
 - Op de vraag wat kinderen het leukst vinden om te doen wordt het hoogst gescoord op: met vriendjes of vriendinnetjes spelen. Het laagst wordt gescoord op: boeken lezen, muziek theater of dans, knutselen tekenen of schilderen.
 - Uit de open vragen komen heel veel concrete wensen naar voren van kinderen die specifieke interesses aangeven.
 - Uit de analyse van de antwoorden komt naar voren dat kinderen die geïnteresseerd zijn in minder populaire interesses vaker aangeven zich (wel eens) eenzaam te voelen op school. Echter is er geen duidelijk verband te zien met de mate waarin kinderen gepest worden. De interesse voor boeken lezen heeft geen relatie met eenzaamheid terwijl deze interesse als laagste scoort aan populariteit onder de leerlingen van de verschillende scholen. Populaire interesses (zoals sporten) lijken een positief effect te hebben, kinderen die zich voor deze zaken interesseren geven aan zich minder eenzaam te voelen. Ook hier is geen verband met pesten waar te nemen.
 - De kinderen geven hoge rapportcijfers voor hun school, net name die van de grootste school, zij geven een 8,4.
 - Driekwart van de kinderen zegt de afgelopen maanden niet gepest te zijn, er is geen verschil tussen scholen van verschillende omvang. Wel opvallend is dat in de open vragen vaak opmerkingen gemaakt worden over niet pesten en respectvol met elkaar omgaan.

- Kinderen die gepest worden zijn het minst positief over de sfeer op school en in de klas, bij kleine scholen zijn ze het minst positief.

CONCLUSIES

Op grond van het literatuuronderzoek aangevuld met de in dit onderzoek verzamelde informatie uit interviews en online vragenlijsten kunnen m.b.t. de onderzoeksvragen een aantal voorzichtige conclusies worden getrokken. De conclusies moeten als indicatief worden beschouwd, maar kunnen goed gebruikt worden als input bij de discussie over de te volgen strategieën. Dit hoofdstuk wordt afgesloten met een aantal aanbevelingen aan schoolbesturen, directies en leerkrachten over de centrale onderzoeksvraag aan welke voorwaarden, gerelateerd aan groepsindeling, omvang en samenstelling van de groepen, inrichting van de teams educatieve voorzieningen moeten voldoen om voldoende mogelijkheden te bieden voor de sociale ontwikkeling van kinderen en diversiteit in sociale relaties (vriendschappen) met andere kinderen?

Hypothesen

Er zijn drie hypothesen geformuleerd:

1. Een kind minimaal een keuze moet kunnen maken uit 5 kinderen voor het aangaan van sociale relaties (vriendschappen)
Deze hypothese wordt ondersteund zowel door de literatuur als uit het onderzoek onder de leerkrachten. Het aantal van vijf wordt niet expliciet genoemd. 81,3 % van de kinderen geven aan dat zij 5 vrienden of meer in de klas hebben. Er bestaat dus een behoefte aan minimaal vijf vrienden. Dit aantal wordt op kleine scholen, 75,0% van de kinderen heeft meer dan 5 vrienden in de klas, niet voor alle kinderen gehaald.
De hypothese wordt ondersteund.
2. Samenwerking tussen leerkrachten en pedagogisch medewerkers positief effect heeft voor medewerkers zelf (plezier en vakmanschap) en voor kinderen (meer diversiteit in ontwikkelingsgericht aanbod)
Alle leerkrachten en directeuren geven aan dat ze in het dorp of wijk samenwerken, maar lang niet overal is een buitenschoolse opvang. Dus ook geen samenwerking. Over deze hypothese kunnen geen nadere uitspraken gedaan worden.
3. Een kind dat een eenling is wat betreft sexe, leeftijd en interesse zich eerder eenzaam en buitengesloten voelt (geen vrienden) en een grote kans loopt om gepest te worden.
 - a. Leerkrachten van kleine en middelgrote scholen geven aan dat er niet voor ieder kind andere kinderen in de klas aanwezig zijn waaraan ze zichzelf kunnen spiegelen, resp. 50% en 21%.
 - b. Van de leerkrachten die zeggen dat ze kinderen in de klas hebben die geen vriendjes op school hebben geeft 25% aan dat deze kinderen geen leeftijds- of seksegenootjes in de klas hebben.
 - c. Ook uit de antwoorden van de kinderen zien we dat er eenlingen zitten in onze onderzoeksgroep. Op de vraag wat kinderen het leukst vinden om te doen wordt het hoogst gescoord op: met vriendjes of vriendinnetjes spelen. Bij de kleine scholen geeft 81% van de kinderen aan dat ze buiten school met hun beste vriendje van school spelen. Een deel van de kinderen doet dat dus niet.
 - d. Uit de analyse van de antwoorden komt naar voren dat kinderen die geïnteresseerd zijn in minder populaire interesses vaker aangeven zich (wel eens) eenzaam te voelen op school.

Populaire interesses (zoals sporten) lijken een positief effect te hebben, kinderen die zich voor deze zaken interesseren geven aan zich minder eenzaam te voelen.

De hypothese wordt gedeeltelijk aangenomen. Het onderzoek onderschrijft de aanname dat kinderen die een eenling zijn wat betreft interesse een grotere kans hebben zich wel eens eenzaam te voelen. Echter wij hebben geen relatie in ons onderzoek gevonden tussen eenling zijn wat betreft interesse en gepest worden. Wij hebben ook geen verband gevonden tussen eenling zijn wat betreft sexe of leeftijd met weleens eenzaam zijn of gepest worden

Sub onderzoeksvragen

De vijf belangrijkste beïnvloedende factoren voor de sociale ontwikkeling van kinderen zijn uit de literatuur zijn:

1. De invloed van het gezin.
2. Het eigen temperament, het karakter en de persoonlijke eigenschappen.
3. Sociale vergelijking is een fundamenteel element voor ontwikkeling van kinderen.
4. In de basisschooltijd krijgt vriendschap een steeds belangrijkere rol. Het hebben van vrienden en het sluiten en in stand houden van vriendschappen is een belangrijk onderdeel geworden van hun sociale leven. Vriendschappen verschaffen kinderen informatie over de wereld, over andere mensen en over zichzelf.
5. De leerkracht-leerling relatie; de ondersteuning door leerkracht en pedagogisch medewerker.

Het omslag punt voor het aantal kinderen in een groep en/of totale populatie van een educatieve voorziening, waardoor het aantal kinderen te klein wordt voor diversiteit in sociale relaties? (Onder diversiteit aan sociale relaties verstaan wij de mogelijkheid om vriendschappen aan te gaan met kinderen van dezelfde leeftijd en met jongere en oudere kinderen, verschillende sexe en interesse)

De kritische benedengrens voor de groepsgrootte is niet aangegeven in de literatuur, maar uit het onderzoek onder leerkrachten komt naar voren dat:

- Minder leerlingen leidt tot kleinere kans om leerlingen te treffen die als voorbeeld kunnen dienen.
- Als de groep te klein is, gaat leerkracht te veel zien en kunnen kinderen niet experimenteren en worden niet uitgenodigd om zelf een probleem op te lossen.
- Het wordt pas een nadeel als er minder dan 15 leerlingen zijn in een combigroep van 3 klassen; of minder dan 10-11 kinderen in combigroep met 2 jaarklassen.
- De mogelijkheden voor kind vriendschappen binnen de eigen klas worden door een deel van de leerkrachten van kleine en middelgrote scholen te beperkt gevonden.
- 25% van de leerkrachten die aangeeft dat de kinderen zonder vriendjes op school ook geen leeftijds- of sexe genootjes in de klas hebben.

Aanbevelingen

De hoofdonderzoeksvraag was:

Aan welke voorwaarden, gerelateerd aan groepsindeling, omvang en samenstelling van de groepen, inrichting van de teams moeten educatieve voorzieningen voldoen

om voldoende mogelijkheden te bieden voor de sociale ontwikkeling van kinderen en diversiteit in sociale relaties (vriendschappen) met andere kinderen?

Er zijn geen harde bewijzen voor aanbevelingen over de exacte groeps grootte en groepssamenstelling, maar op basis van dit onderzoek zijn wel een aantal aanbevelingen te doen:

1. Biedt als school de mogelijkheid aan kinderen om samen te spelen na schooltijd. Dat kan concreet gemaakt worden door samenwerking met buitenschoolse opvang bij de school, maar ook door het (samen met andere partijen) aanbieden van naschoolse activiteiten en mogelijkheden om na schooltijd samen te spelen. Dit geldt met name bij de kleine scholen omdat kinderen minder vaak aangeven dat ze buiten school met hun vriendjes spelen.
2. Focus niet alleen op klassengrootte, maar ook op kwaliteit van de leerkrachten. De leerkracht – kind relatie, de ondersteuning van de leerkracht en de sfeer van de groep zijn belangrijke kwaliteitsaspecten. De houding van de leerkracht wordt door veel kinderen ook expliciet genoemd.
3. Benut verschillende mogelijkheden voor de inzet van formatie en inrichting van de teams, door bv.:
 - o het uit elkaar halen van combinatiegroepen gedurende bepaalde dagdelen;
 - o groepen samen te voegen bij bepaalde activiteiten;
 - o op een bepaald moment meer dan één medewerker inzetten;
 - o De ideale omvang kinderen in een groep hangt samen met het aantal combiklassen in één groep.
4. Overweeg om te werken volgens andere onderwijsconcepten. Zoek inspiratie bij het voortgezet onderwijs (flexibele strategie) , waarbij bv.
 - o De plaats waar wordt geleerd wordt verruimd (niet alleen in eigen lokaal).
 - o Er meer gebruik wordt gemaakt van digitale hulpmiddelen.
 - o Een verschuiving van methoden naar leerlijnen plaatsvindt.
 - o Er meer dialoog is tussen docenten over vorderingen van de leerlingen en real time feedback.
 - o Leerkrachten minder instructie geven en meer begeleiding.
5. Maak ouders en professionals bewust van het belang van kind vriendschappen en houdt hier op de verschillende beleidsterreinen rekening mee (bv. bij de groepsindeling, de groepsorganisatie, de indeling van de ruimte en het aanbod tussen- en naschoolse activiteiten). Kijk daarbij naar de mogelijkheden voor kinderen met bijzondere interesses (en geen interesse voor sport) om aansluiting te vinden bij andere kinderen.

BIJLAGE 1: INTERVIEWLEIDRAAD

In de interviewleidraad voor directies zijn dezelfde vragen opgenomen als in de vragenlijsten voor de leerkachten.

1. Hoe is de indeling van de groepen?
2. Waarom is er voor deze indeling gekozen?
3. Hoeveel kinderen zijn er per groep en hoeveel kinderen zijn er per klas?
4. Wat is de leerling-leraar ratio?
5. Wat vind je hiervan?
6. Komen de kinderen uit het eigen dorp?
7. Zijn er meerdere scholen in het dorp?
8. Zijn er activiteiten in het dorp (wel of niet mede georganiseerd door de school) waar kinderen elkaar tegen kunnen komen buiten de school (denk aan sportverenigingen/cultuurverenigingen)?
9. Komen kinderen met verschillende interesses aan hun trekken? En verschillende geslachten? En verschillende leeftijden?
10. Gaan de kinderen ook buiten het dorp voor dit soort activiteiten?
11. Is er samenwerking buiten school in de wijk?
12. Biedt jullie school voldoende ruimte voor kindvriendschappen binnen/buiten de groep?
13. Hoe ga je om met kinderen die buiten de boot vallen?
14. Besteden jullie aandacht aan pesten? Is hier beleid voor?
15. Is er vergelijkingsmateriaal voor de kinderen? Andere kinderen waaraan ze zichzelf kunnen spiegelen? (zelfde leeftijd/sekse/interesses)